

PAPP JÚLIA

A vitéz szigetvári nő(k) a 16–17. századi hazai irodalomban és történetírásban*

A női karakterjegyek meghatározásának részeként Nyugat-Európában a 14–15. században kialakult az erős, harcos nők kánona. A kilenc hős (Neuf Preux) analógiájára az irodalomban és a képzőművészetben létrejött a kilenc hősnő (Neuf Preuses) alkalmanként változó listája, melyre az első időkben elsősorban ókori személyek – a thébai mondanakör hősnői mellett például amazonkirálynők vagy a Kystot legyőző Tomyris szkíta királynő – kerültek fel. A 16. század végén a korábban a Mária-ikonográfia részét képező „femme forte” toposz kiszélesedett: a metszeteken és a festményeken ábrázolt erős nők – antik istennők, amazonok, legendai és történelmi személyek – az erény vagy a hit védelmét, a férjhez való hűséget, a hazaszeretetet, az állhatatosságot, az önfeláldozást személyesítették meg.

A női bátorságra, hősiességre némely magyarországi szerző is értéknek tekintett. A női nem dicséretét több versben hangsúlyozó unitárius lelkész, Kolosi Török István (1610–1652) a női erények számos bibliai és antik példáját ismertette, köztük a női vitézségét is, mellyel a nők éppúgy szolgálhatják hazájukat, mint a férfiak.¹ A görög mitológia amazonjainak toposzát átvéve énekelte meg a női hősiességet 1662-ben Paskó Kristóf Nagyvárad ostromáról írt költeményében. A nagyváradi asszonyok – írja – amikor a férfi védők már elgyengültek, segítettek nekik a harcban. Az egyik asszony, akinek bal mellét ágyúgolyó szakította le, a sebet kendőjével elszorítva tovább harcolt a törökök ellen, tőrével megölve egy vitéz béget. A szerző a nagyváradi asszonyokat a dicsőséges Penthesileához és társnőihez hasonlította, akik Hektor mellett halálukig oltalmazták Tróját.²

A spanyol Antonio de Guevara királytükrenek 1628-ban Bártfán megjelent fordítása³ első ajánlólevelében Prágai András református pap azt hangsúlyozta,

* Jelen írás egy készülő hosszabb tanulmány része, mely a vitéz szigetvári nő(k) történetének a hazai és külföldi irodalomban, történetírásban és képzőművészetben való megjelenését a 16. századtól a 19. századig dolgozza fel. A tanulmány az NKFIH 116270. számú, *Szigetvár és Turbék politikai, katonai és szakrális szerepe az oszmán-Habsburg nagyhatalmi vetélkedésben és a magyarországi török berendezkedésben – tények és emlékezet* c. projekt keretében készült.

¹ KOLOSI TÖRÖK István, *Az asszonyi-nemnek nemessegéről, méltóságáról és ditsiretiről való rhythmusok*, Kolozsvár, Abrugi György, [1644–1648] (RMNy, 2143).

² *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból: Barokk és késő-barokk, rokokó*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, II, Bp., Osiris, 2000, 347.

³ *Feiedelmek nec serkentő oraia, az az Marcvs Avrelivs csaszarnac eleteröl az hires GVEVARAI Antaltol... irattatot három könyvec, mellyeket [...] deac nyelvre forditot es... meg vilagositot*

hogy a magyar nők vitézségét gyakrabban énekelték meg a külföldi, mint a hazai krónikások:

„Az vitézséggel, sőt az hadakozásnak dicséretes emlékezetivel méltán dicsekedhető, de a bölcseségnek szűken való gyakorlása miatt nyavalyás Magyaroc, az históriáknac Magyar nyelven való szüic volta miatt az magoc eleinek viselt dolgait feledékenséggel temetic; az idegen nemzetec penig az magok nemzetségének ösztönzésére az Magyar asszonyoknac férfiui vitézségeket mely nagy emlékezettel meg irtác. Mikor az Törökóc Székes Fejérvárat ostromlanác, azt írja *Jovius in Suplemen. Sabell. lib. 26.* Hogy egy Magyar Asszony, egy kaszával két Töröknecc egy csapással fejeket vette.”⁴

Az idézett részben Prágai Ascanio Centorio degli Ortensi nyomán ismerteti az Eger 1552. évi ostroma során elesett férjét három török megölésével megbosszuló vitéz magyar nő történetét.⁵ Prágai kritikája csak részben volt jogos: bár a magyar nők bátorságát a 16–17. században valóban gyakrabban örökítették meg külföldi, mint hazai szerzők,⁶ a szigetvári vitéz nő(k) története például feltehetően hazai forrásokból került át a külföldi kiadványokba.

A 16. századi török–magyar háborúknak – Buda 1541. évi bevétele, illetve az egri vár megvédése (1552) mellett – az egyik legnagyobb korabeli nemzetközi visszhangot kiváltó hadi eseménye Szigetvár ostroma és bevétele volt. I. Szulejmán szultán 1566 augusztusában vette ostrom alá a szigetvári várat, amelyet Zrínyi Miklós várkapitány és katonái védtek. Bár szeptember 6-án hajnalban meghalt az agg szultán, a törökök tovább folytatták a közel egy hónapja tartó ostromot. Zrínyi és megmaradt katonái szeptember 8-án kitortek a lángokban álló várból, s a törökökre rontva hősi halált haltak. A hazai irodalomban és történetírásban hamar feltűnt a bátor szigetvári nő motívuma, melyet később több külföldi feldolgozás is átvett. Eszerint a katonák az utolsó ostrom előtt megölték, vagy barátjukkal megölelték feleségüket, menyasszonyukat, hogy ne kerüljenek a pogányok kezére. Egy ifjú vitéz azonban felesége könyörgésére páncélt, fegyvert és lovat adott neki, s hősi halálukig együtt küzdöttek a pogány ellen.

WANCKELIVS Iános, *most penig ez Serkentő oranac első és harmadic könyveit [...] Rakoczi Györgynec parancsolattjara magyar nyelven tolmacsoltta PRAGAY Andras szerencsi prédicator*, Bártfa, Klósz, 1628 (RMNy, 1400).

⁴ *Régi magyar költők tára*, (a továbbiakban RMKT), 17/8, s. a. r. HOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1974, 477.

⁵ *Uo.*

⁶ Újabbán ld. PAPP Júlia, *Donne Vngare: A magyar női vitézség toposzának 16. századi forrásaihoz*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2014/3, 385–392; Uő, „...a nőket seholsem látjuk valami vérengző foglalkozásban...”: Székely Bertalan Egri nők című festményének történeti forrásai, Művészettörténeti Értesítő, 2014/2, 325–344.

A bátor szigetvári nő történetével először – ismereteim szerint – egy névtelen szerzőnek a vár bevétele évében keletkezett, *História az Szigetvárnak veszéséről* című verses krónikájában találkozunk.⁷ A krónika szövege egy, a 16. században – feltehetően a kolozsvári Heltai-nyomda által – készített nyomtatványban is megjelent. A negyedréte nagyságú kiadvány egyetlen példányának két levélnyi töredékét a 19. században a MTA Könyvtára őrizte, napjainkban azonban már ez a példány sem található meg.⁸

A krónika szövege fennmaradt két kéziratos énekgyűjteményben is, a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában őrzött, a 17. század első feléből származó Lugossy-kódexben,⁹ illetve az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában található ún. Mihály deák kódexében.¹⁰

Negyed röttenetös dolog ez vala,
Egy szép iffiú vitéz az várban vala,
Feleségét nem régön hozta vala,
De megölni erőssen szánja vala.

De hogy az vesződelmet látja vala,
Egy hű barátjával szörzödik vala,
Feleségét megölni kéri vala,
Az pogánynak mégis nem hagyja vala.

Ezenközben barátja elindúla,
Társa feleségéhez jutott vala,
Az háznak ajtaján beléptött vala,
Szabláját mindjára rántotta vala.

Az asszony esedődik az vitéznek,
Csak egy szót szól az ő vitéz urának:
„Legyön kegyelöm addig én fejemnek,
Azután legyön vége életömnek.”

⁷ Szövegkiadása: *Régi magyar költők tára*, 16/6, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., MTA, 1912, 300–311.

⁸ *História az Szigetvárnak veszéséről*, Kolozsvár, Heltai, 1588 (RMNy, 613).

⁹ *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, dir. Iván HORVÁTH, par assisté Gabriella H. HUBERT (a továbbiakban: RPHA). <http://rpha.elte.hu/> (2015. 01. 22), nr. 0375. Vö. U. SZABÓ Gyula, *A Lugossy-kódex*, Magyar Könyvszemle, 1913/3, 217–231; FEKETE Csaba – SZABÓ Botond, *A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa*, Bp., OSzK, 1979; STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., Balassi, 2005, 47. sz.

¹⁰ RPHA 0375, STOLL, i. m., 106. sz. Mivel a Lugossy-kódexben *História az Szigetvárnak veszéséről*, melyet Zoliman török császár megvívén kezéhez kocsola címmel csonkán fennmaradt verses krónika eltérést mutat az egykor az MTA Könyvtárában őrzött nyomtatott példánytól, Toldy Ferenc feltételezte, hogy a szöveg egy másik nyomtatványban is szerepelt, ld. Szabó Károly feltételezését, RMK I, 370, RMNy, 613, vö. RMKT 16/6 jegyzeteit: 420.

Igön hamar vitéz ura hivaték,
Senkitől addiglan ő nem bántaték,
Az asszonytul ilyen szó hallattaték:
„Vitéz uram! minöm azért szolgálék.

Két kezettel hogy engömet elveszess,
Jó barátoddal hogy engöm megöless,
De kérlek hagy mast engömet ne bántass,
Inkább egy jó lovat én alám adass.

Kérlek, uram! Hogy ne légy ellenségöm,
Jobb az pogány légyön neköm gyilkosom,
Ha nem vívok, bátor megölettessem,
Feleségödnék soha ne mondassam.”

Hallván ezt az ura, megkeserülé,
Egyik lovát az asszony alá megnyergelé,
Vitéz módra feleségét felnyiré,
És minden szörszámmal fölöltözteté.

A krónikás néhány strófával később, az utolsó ostrom leírásakor ismét figyelmet szentel a vitéz asszonynak:

Törökökben ott sokan elhullának,
Asszony, urával igön forgolódnak.

Láták törökök asszony vitézségét,
Forgolódását, sok török ölését,
Igen nézik szömélyének szépségét,
Csodálják mint vitéznek embörségét.

Akarák, hogy elevenön megfognák,
De semmi módon asszont nem kaphaták,
Urával az törököt igön vágák
Az tar fejeket ők igön hullaták.

Az jancsárok hogy ez dolgot megláták,
Az asszonnak az bal csöcsit meglövék,
Vitéz urát ugyanottan levágák,
Mert elevenyön soha nem foghaták.”¹¹

¹¹ RMKT 16/6, 307–309; *Balassi Bálint és a 16. század költői*, szerk., vál., szöveggond., jegyz. VARGAS Béla, Bp., Szépirodalmi, 1979, I, 855–857. Vö. WACZULIK Margit, *Szigetvár 1566. évi ostroma az egykorú történetírásban = Szigetvári emlékkönyv: Szigetvár 1566. évi ostromának 400.*

A szigetvári vitéz nőnek a verses krónikában található motívuma feltűnik egyes szépirodalmi és történeti művekben. A 16. században a lakomákon, összejöveteleken elhangzó, a magyarok vitézségét hirdető históriás énekek jelentőségét a Magyarországra látogató külföldiek, például az olasz Gian Michele Bruto és az angol Sir Philipp Sidney is hangsúlyozták: ezekről az énekekről „ez a nagyon katonás nemzet azt gondolja, hogy a derék vitézség legfőbb lángra lobbantói” – írta Sidney.¹² Árnyalnunk kell tehát Szekfű Gyula 20. század eleji megjegyzését, amely szerint a vitéz szigetvári nő története „humanista koholás, antik minták után, történeti érték nélkül”,¹³ hiszen már az ostrom évében feltűnt egy magyar nyelvű, humanista irodalmi toposzokat egyáltalán nem tartalmazó históriás énekekben.

A Szigetvárott férfiruhában harcoló nő bátorságát *Ruina Pannonica* (*Pannonsche Trümmer*) című főművében, melynek egyes részei 1571-ben jelentek meg, Christian Schesaeus erdélyi szász író is megörökítette:¹⁴

Hírlik, a várban volt, ki nagyobb, aki szörnű merényre
 325. Szánta magát s iszonyú tervét kivitte merészen.
 Nem akará ugyanis, hogy nőjét s gyermekeit majd
 Elhurczolva, rabul örökös fogságba' gyötörjék,
 Vagy pedig áldozatul essék kéjvágynak a szűzlány,
 És bujakéz széttépje a nőknek szende szemérmét
 330. És a mi fő, szent ősi hitére ne ejtene mocskot,
 Ha babonákra hajolva török vallás híveképen
 Bűnös ajakkal igaz Istent káromlani merné,
 Egyik a másíknak kardjába taszítja a nőjét,
 Vagy maga döfte a más nőjének a keblébe kardját;
 335. Vagy metszette nyakát el a férjnek óhajaképen.

évfordulójára, szerk. RUZSÁS Lajos, Bp., Akadémiai, 1966, 292; TÓTH István, *A szigeti hős alakja a magyar irodalomban = uo.*, 308. A szigetvári ostromhoz kapcsolódó irodalmi emlékekről ld. SUGÁR István, *Szigetvár és viadala*, Bp., Zrínyi, 1976; KOVÁCS Sándor Iván, *Szigetvár „veszedelmei” a magyar irodalomban = Szigetvár története: Tanulmányok a város múltjából*, szerk. BŐSZE Sándor, RAVAZDI László, SZITA László, Szigetvár, Szigetvár Város Önkormányzata, 2006, 358–359.

¹² Idézi BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből: Kézirat gyanánt*, Bp., MTA Könyvtára, 1975, 118, 255; vö. *Tinódi-kronológia (Életrajz és kultusz)*, összeáll. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza = *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika: A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Kolozsvár, Kriterion, 2008, 329.

¹³ SZEKFI Gyula, *Adatok Szamosközy István történeti munkájának kritikájához*, Bp., Barcza, 1904, 9.

¹⁴ *Ruinae Pannonicae Libri Quator: Continentes Statum Reipublicae et Religionis in Vngaria, Transylvania vicinisque regionibus imperante Ioanne Secundo Electo Rege Vngariae etc. [...] Autore Christiano SCHESAEO [...]*, Wittenberg, [s. n.], 1571 (RMK III, 613). A históriás ének hatását feltételezi az eposzra WACZULIK, *i. m.*, 299 (többek között a szigetvári vitéz nő történetének átvételével); BARTONIEK, *i. m.*, 161, illetve Forgách hosszabb ostrom leírására: WACZULIK, *i. m.*, 299; *De Sigetho Hungariae propugnaculo: Zrínyi-album: Wittenberg, 1587*, SZABÓ András tan., a faksimilét kiad. KŐSZEGHY Péter, Bp., MTA ITI – Akadémiai, 1987, 14.

E szomorú tisztet megtenni legjobb a rokonnak,
 Szent kötelesség volt és várhata tőle hasonlót [...]
 [...] Így történt, hogy egy ifjú levente rajongva imádozott
 Élete társát adta halálra barátja kezére,
 360. Hogy kebelébe merítse vasát. Maga lopva kiosont,
 Hogy ne lássa a szörnyű csapást. Már villog a kardnak
 Penge aczélja, zilált fűrtökkel az asszony azonban
 Férje barátja nyakába borulva eként szól:
 „Kérlek az égre, ne ölj meg; hagy még, hagy te, hogy éljek,
 365. Lássam a férjem, vele beszéljek egyszer, utolszor,
 Mondjam el ő neki lelkem utolsó szent akaratját.”
 Megrendíti a férfit a nő esdő szava, gyásza,
 És nem sújt le még, felfüggesztette csapását,
 Most jön az ifjú, találta az asszony, futva elébe;
 370. Ajka tapadt ajakára, nyakába borulva eként szól:
 „Hát, mikor eljegyzél, nekem ezt ígérted-e akkor
 S ezt-e az oltárnál a frigyünk’ hol örökre kötöttük?
 Te, kinek éltem kell vala rablók fegyvere ellen
 Védni vitézül; védni saját vérednek az árán;
 375. Hejh, ha feledve hitet s a vitézi erényt odadobva
 Engemet ártatlant adsz gyilkos kézre baromként:
 Kérlek az égre s adott esküdre könyörögve könyörgök,
 Végy társadnak a harczbba, kemény fegyverrel övezz föl,
 Kard a kezembe, fejemre sisak kell, könnyű lesz ércze,
 380. Testem földje a pajzs és mellem nyomja a pánczél;
 Adj paripát is alám a török lovasokra rohannom,
 Harczi dicsőségért odadobni merészen az éltem,
 És a csatáknak a vész viharába’ megállanom engedd.”
 Nyomba felölti nejére az ifjú a hadi öltönyt,
 385. Lóra felülve, legottan az asszony bátran előre
 Vágtat az ellenség sűrű hadsora ellen azonnal;
 Férje s a többi levente kíséri. Előtte csak úgy hull,
 Hull a török s nem hagy föl előbb a hősi tusával,
 Míg a töröknek vad dühe vérét ott ki nem ontja
 390. S hősileg el nem esék a sűrű csapatok tömegében.¹⁵

Schesaeusnál a nő a történet főszereplőjévé, hősévé válik, aki nemcsak a férfikkal együtt, hanem őket megelőzve indul a csatába. A nő bátorsága, harciassága mellett motivációja is a férfitilághoz kapcsolódik: a harci dicsőségért vállalja a halált. Bár hősiességének része az erős nők toposzának egyik fontos eleme, a szemé-

¹⁵ HEGEDŰS István, *Schesaeus Keresztély latin költeménye „De Capto Zigetho”*: Felolvasta műfordítása bevezetéséül az 1905. november 29-iki rendes havi ülésen, A Kisfaludy-társaság Évlapjai, 1906, 171–173. Vö. SIMAI Ödön, *A szigeti veszedelem első költői feldolgozása*, Egyetemes Philológiai Közlöny 1903, 127–145; HEGEDŰS István, *Schesaeus Ruinae Pannonicae című epikus költeménye*, Bp., MTA, 1916, 1–31.

rem, a tisztaság (Keuschheit), amellyel – akár élete árán is – megvédi erényét és a férjéhez való hűségét, tette megvalósításának módja teljes mértékben férfias. Új megvilágításba kerül a katonák kétségbeesett tettének indítéka is: nemcsak azért ölték meg feleségüket, menyasszonyukat, mert nem akarták, hogy meggyalázzák őket a törökök, hanem – ami ennél is fontosabb – hogy rabságba vetésük esetén szent hitükről át ne térjenek a pogányok babonás vallására.

A vitéz szigetvári nő motívuma megtalálható az 1587-ben Wittenbergben megjelent, dicsőítő írásokat és költeményeket tartalmazó latin nyelvű albumban (*De Sigetho, Hungariae propugnaculo*) is, amelynek magyarországi összeállítói meg akarták örökíteni és külföldön is ismertté tenni Zrínyi Miklós, illetve a szigetvári hősök hazaszeretetét és bátorságát. A Forgách Imrének, Zrínyi Miklós vejének költségén megjelent késő humanista kiadványban különböző nemzetiségű (magyar, szlovák, horvát, német) és vallású szerzők munkáit adták közre.¹⁶ A szigetvári vitéz nő hőstettéről a Zrínyi-albumban Forgách Imre bátyja, Forgách Ferenc nagyváradi püspök írásában¹⁷ olvashatunk:

„Qua exhortatione animi militum incitati, unanimiter in hostem impetum facere statuunt. Hinc tormenta ingentia, & machinae repletae portis, quibus infinita barbarorum multitudo, ingruerat, admouentur. Ubi admirandum sane hoc accidit: quod cum iam omnia essent desperata, seque pugnae quisque in qua esset moriendum, accingeret: miles quidam habens uxorem nobili genere & forma praestantem, intra se statuisset, eandem coniugem suam, ne in manus Barbarorum perueniret, ipse interficere: Id vbi foemina prudens anima duertisset, suppliciter deprecata maritum, vitam impetrauit, dicens: Impium fore, si maritus suas manus coniugis, quam tantopere adamasset, suae sanguine foederat, multo acerbius, si maritum coniunx optimae indolis pudicitiae & formae, in extremo discrimine desereret, vel in mortis ipso acerbissimo casu. Scio, inquit, me tibi iurasse, minime te deserturam, etiam in vitae discrimine, qua propter omnino mortis tuae comes futura sum, ut quos amor in vita coniunxit, mors quoque, non separat. His dictis veste virili amictam maritus coniugem armis instruit, & iuxta ad latus sinistrum collocat.”¹⁸

¹⁶ *De Sigetho...*, i. m. Az albumról újabban: SZABÓ András, *Das 'Zrínyi-Album' (Wittenberg 1587) im Lichte der neueren Forschung = Militia et litterae: Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*, hrsg. von Wilhelm KÜHLMANN und Gábor TÜSKÉS unter Mitarbeit von Sándor BENE, Tübingen, Max Niemeyer, 2009, 151–158.

¹⁷ A kutatás újabban feltételezi, hogy Forgách Ferenc szövegét a kiadványt megjelentető öccse jelentősen átírta, ld. Szabó András tanulmányát az album 1987-es kiadásához; *De Sigetho...*, i. m. 153–154; KOVÁCS, i. m., 360–361.

¹⁸ *Zigethi Hvngariae clavstri praestantissimi vera Descriptio, et Obsidionis Epitome. Ex illvstris Francisci Forgachii [...] suitem poris historiarum Commentarijs, bonafide de verbo ad Verbum, descripta, nunquam ante hacvisa, & nunc primum in lucem emissa = De Sigetho Hungariae propugnaculo*, Wittenberg, Mattheus Wellack, 1587, (RMK III, 765), Ev.

Bár Scheseausnak jó kapcsolata volt a Forgách családdal, hiszen *Ruina Pannonica* című munkáját részben Forgách Ferencnek ajánlotta, s egyik írása a Forgách Imre által kiadott Zrínyi-albumban is megjelent, arra vonatkozóan nincs biztos adatunk, hogy a motívumot egymástól vették-e át, vagy egy közös előképre – feltehetően a krónikás énekre – vezethető vissza.

A velencei születésű, az 1570–1580-as években Erdélyben és Lengyelországban Báthory István udvari történetírójaként tevékenykedő Johannes Michael Brutus (Giovanni Michele Bruto) Magyarország történetét bemutató kéziratának ugyan csak az eseményeket 1552-ig ismertető első része maradt fenn,¹⁹ a forráskutatás kimutatta, hogy az elveszett részben szerepelt a vitéz szigetvári nő története:²⁰ „Brutus magyar históriája Báthory István lengyel király hagyatékából [...] Báthory Zsigmond birtokába jutott”, majd a fejedelem lemondása után, 1598-ban Bécsbe szállították. A szállítás előtt készített másolat „örzését a gyulafehérvári káptalanra bízta, ahol még Bethlen Farkas korában, több mint félszázaddal később megvolt. Bethlen még használta történeti munkájához, de azóta nyoma veszett.”²¹ Szamosközy István történetíró a gyulafehérvári káptalan munkatársaként – mint egy helyen említi is – használta Brutus kéziratának másolatát.²² Brutus eredeti szövegének hiányában Szamosközy adatainak forrását – hangsúlyozta 1904-ben Szekfű – nem kereshetjük közvetlenül Brutus munkájában, segítséget kaphatunk azonban az összehasonlításban Bethlen Farkas történeti művéből, amely „sorról-sorra compilatio legnagyobb részben Szamosközyből”²³ – néhányszor pedig Brutus kéziratából.

Mivel Bethlen Farkas hangsúlyozza, hogy a szigetvári jelenetet is Brutustól vette át, Bethlen munkájából feltehetően pontos képet kapunk Brutus elveszett leírásáról:

„Mivel ezt más szerzők szemléletesen leírták, mi kevésbé tartottuk szükségesnek, hogy itt hosszabban előadjuk, mégis azt, amit mások röviden, Brutus viszont történetében bővebben ad elő, nem akartuk elhallgatni, de úgy véltük, hogy éppen az idézett szerzőnek a szavaival kell elmondanunk, aki így ír: »Mialatt Zrínyi az életben maradt őrséggel felkészül a kirohanásra, azok, akikkel feleségük és gyermeke-

¹⁹ *Brutus János Mihály magyar királyi történetíró Magyar históriája, 1490–1552*, kiad. TOLDY Ferenc, NAGY Iván, I–III, Bp., Eggenberger, 1863–1876. Forgách Ferenc 1563–1565 között ismerte meg Brutust, s ő hívatta Erdélybe Báthory Istvánnal, ld. BARTONIEK, *i. m.*, 225, 252, 255.

²⁰ WACZULIK, *i. m.*, 296–297.

²¹ SZEKFŰ, *i. m.*, 6–7; BARTONIEK, *i. m.*, 252. Szekfű 1904-ben azt írta, hogy Marczali Henrik közlése szerint Krakóban felfedezték az 1552 utáni kéziratot, ehhez azonban ő nem jutott hozzá. A Brutus munkásságával foglalkozó későbbi szakirodalom nem tud ezekről a kéziratokról, BARTONIEK, *i. m.*; *Magyar művelődéstörténeti lexikon: középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, I, Bp., Balassi, 2003, 453–454.

²² BARTONIEK, *i. m.*, 253.

²³ SZEKFŰ, *i. m.*, 7.

ik is velük voltak, gondoskodni akarván, nehogy a barbárok bemocskolják életüket és szűzies testüket, öldökölni kezdték őket. Mikor azonban néhány előkelő hölgy látta, hogy az ő és fiaik megölésére emelik a kardot, lelki nagyságuktól indítva, férjeik térdéhez omolva nem a halál, hanem a halál módjának megváltoztatásáért könyörögve keservesen jajveszékelve könyörögtek: Hát ez az a nagy hűség, amelyre Isten és az emberek előtt tanúbizonyságot téve mindkettő kijátszásával szentül felesküdtetek, hogy minket, bármit hozzon is a sors, nem fogtok elhagyni? Hát az odaadás és a szeretet eme kötelékeivel öleltetek át minket mostanáig? Hát így váltok hirtelen szeretőkből ellenségekké, az élet védelmező bátyáiból hóhérokká? Hát így raboljátok el életünket, mint a leghitványabb anyakocától, éppen ti, akiktől védelmet reméltünk? Könyörgünk nektek mindarra, ami szent, ami nektek kedvesebb, mint mi vagyunk, hogy vetkőzzetek ki ebből a vadságból, ezt az iszonyatos gaztettet pedig engedjétek át a barbár ellenségnek. Nem a halált kárhozzatjuk, hanem a halál okozóit. Egy ilyen kegyetlen büntettet hadd kövessen el az ellenség. Csak az vigasztal, hogy veletek együtt veszünk el. Gyertek, adjatok fegyvert, veletek tartunk jóban-rosszban, bárhová vet az Isten vagy a kegyetlen sors. Újra megesküszünk, hogy hamarabb halunk meg, minthogy cserben hagyjunk benneteket. Ha helyünket elhagyjuk, ha életünket nem sebeink miatt veszítjük el, akkor hagyjátok ott az ellenséget és a kardot, amelyet a törökök ellen vondatok ki, fordítsátok tüstént ellenünk, és akkor öljetek meg minket, Isten és az emberek előtt bűnösöket, és hányjatok kardélre.« Befejezve beszédüket, ezek a hősnők férfiruhát öltve férjeikkel együtt rettenthetetlen szívvel, kicsinyeiket átölelve, a nagyobbakkal körbevéve magukat, kirohantak az embertömegbe, gyermekeiket érc- és bőrpajzsként tartva fogták fel a csapásokat, és sebektől borított testüket az ellenség felé fordítva addig nem hátráltak, míg gyermekeik holtteste mellett az ellenség csapásai alatt a vezérrel, Zrínyi Miklós gróffal és férjeikkel együtt össze nem rogytak. Azokat pedig, akik a várban maradtak, a törökök gyermekeikkel együtt fogságba vetették.²⁴

Ha összevetjük ezt a leírást a névtelen krónikás, Forgách Ferenc és Schesaeus szövegével, az alapmotívum hasonlósága mellett egy fontos különbséget látunk: míg az előzőek története egy vitéz nőről szól, aki férjével együtt férfiruhában harcolt a törökök ellen, Brutusnál több nemes nő, köztük sok anya szerepel. Valószínű, hogy a harcoló szigetvári nő motívumát Brutus is vagy a névtelen krónikástól, vagy Forgáchtól, illetve Schesaeustól vette át, az olasz történetíró azonban átalakította a történetet. Elképzelhető, hogy a jelenet kibővítésekor Brutus előképként antik auktorok munkáit használta, például Titus Livius, illetve Plutarkhosz leírását az K. e. 101-ben a rómaiak és a kimberok között lezajlott vercellaei csatáról, melyben a kimber asszonyok gyerekeiket – hogy ne kerüljenek rabszolgaként a

²⁴ BETHLEN Farkas, *Erdély története: A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571): II–IV. könyv*, II, ford. BODOR András, jegyz. KRUPPA Tamás, Bp.–Kolozsvár, Enciklopédia–EME, 2002, 306–307.

támadók kezére – megölték, majd magukkal is végeztek,²⁵ vagy Josephus Flavius *Zsidó háborújából* Eleázárnak Masada ostrománál (K. u. 74.) elmondott beszédét, melyben arra biztatja a védőket, hogy öljék meg feleségeiket, gyerekeiket és magukat, hogy szabad emberekként halhassanak meg.²⁶ Brutus leírásának egyes retorikai fordulatai – a feleségeknek a férjekhez intézett kétségbeesett, szemrehányó kérdései – ugyanakkor hasonlóságot mutatnak Schesaeus eposzának szövegével is.

Brutus Bethlen Farkasnál fennmaradt szövegének és Szamosközy leírásának összevetéséből kiderül, hogy – bár Szamosközy szövege részletezőbb, hosszabb – feltehetően Brutustól került át a szigetvári nők története Szamosközy munkájába.²⁷

A szigetvári vitéz magyar nő(k) története a nemek közötti szerepcserének, határátlépésnek egy sajátos típusát világítja meg. A magasabb erkölcsi értékekért (haza, hit, női erény) vívott élethalálharc végletekig kiélezett helyzetében a patriarchális társadalom sztereotípiái szerint gyöngé, támogatásra szoruló asszonyok férfiasnak tartott tulajdonságokat, kompetenciákat mutatnak. A szélsőséges szituációkban a harcoló asszonyok dicsőségére vált, hogy a nőkkel szemben elvárt viselkedési mintákkal ellentétesen, normaszegően cselekedtek: a hagyományosan a nők számára fenntartott magánszférából – ha csak ideiglenesen is – átléptek a férfiak uralta közszféra fontos területére, a „*theatrum belli*” világába, azaz a hadszíntérre. A fegyverrel harcoló vitéz magyar nő képe – a székesfehérvárié, az egrieké és a szigetváriaké egyaránt – része volt a „*propugnaculum et antemurale Christianitatis*” toposznak, mely az európai köztudatban a törökellenes harcokra utalva kapcsolódott a magyarokhoz.

²⁵ A jelenetet az 1860-as években a bécsi képzőművészeti akadémia professzora, Karl Rahl (1812–1865) is megörökítette *Cimbernschlacht* című festményén, ld. Cornelia REITER, *Carl Rahl und sein monumentales Historienbild der Cimbernschlacht*, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 2008/1, 87–96.

²⁶ Vö. Hermann WIEGAND, *Miklós Zrínyi der Ältere (um 1508–1566) in der neulateinischen Dichtung Siebenbürgens im 16. Jahrhundert: Zum 10. Buch der Ruina Pannonica von Christian Schesaeus = Militia et litterae...*, i. m., 147.

²⁷ *Szamosközy István történeti maradványai: 1566–1603*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Pest, [Akadémia], 1876, 34–36. Vö. SZEKFÜ, i. m., 9–12; WACZULIK, i. m., 297.